*Лівицька І. А.,**кандидат філологічних наук, доцент,
докторант кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Інституту філології**Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Анотація. Розвідка продовжує ряд досліджень сучасної гуманітарної науки, спрямованих на пошук релевантної категорії аналізу наративного дискурсу як особливого модусу оповіді. У статті здійснено спробу міждисциплінарного дослідження категорії суб'єктності в художньому наративі. За об'єкт аналізу пропонується праця взято семіотичне уявлення комунікативного простору наративу, представлене сукупністю знань, вподобань, реакцій, емоцій і досвіду людини в межах певного культурного шару (Umwelt), який виявляється у суб'єктній взаємодії актантів наративного дискурсу.

Таким чином, поняття суб'єктності розглядається на перетині трьох дисциплін: лінгвістики, семіотики та літературознавства. Обґрунтуванням для вибору саме такого міждисциплінарного підходу слугує генетично філософська основа категорії суб'єктності у її протиставленні об'єктності як способів репрезентації знання та досвіду.

Поняття суб'єктності в розвідці стосується насамперед способу само-вираження та представлення перспективи мовця й точки зору в дискурсі, що реалізується через певні лексико-синтаксичні мовні конструкції та стратегії. Міждисциплінарність дослідження суб'єктності фокусується навколо центральної позиції мовця/наратора в дискурсі.

Суб'єктність як категорія філософії тлумачиться як спосіб само-репрезентації та здатність суб'єкта взаємодіяти з іншими текстовими утвореннями. Спектр досліджень категорії суб'єктності визначає поняття суб'єктності як «точка зору» й охоплює цілу низку філософських понять: рефлексивність, дуальність, просторова ідентичність, само-референція, «я» уявне та «я» екзистенційне.

У семіотичній перспективі, суб'єктність формується шляхом взаємодії двох свідомостей досвіду та мислиться як спосіб інтерпретації знаків для подальшого семіозису. Впровадження тричленної моделі знакової комунікації (Чарльза Пірса), та визнання центральної ролі інтерпретанта в побудові семіотичного процесу, дозволяє розглядати суб'єктність як основну категорію мови та семіозису. Саме третій аспект пов'язує поняття суб'єктності та перспективи з інтерпретаційною складовою наратології якості особливого способу суб'єктної організації оповідного тексту та ключової риси наративності.

Шляхом аналітичного розгляду ключових підходів до категорії суб'єктності, остання представлена в статті як динамічна категорія, що породжує семіозис і формує «перспективізацію» в термінах С. Цеман (24). Дослідження фокусується на методологічних підходах до трактування поняття суб'єктності у працях (Jakobson, 1971; Benveniste, 1966; Lyons 1994; Langacker, 1990; Finegan, 1995) та семіотичного аналізу (Peirce, 1967; Sonnenhauser, 2008). Констатуємо трикомпонентну структуру комунікації (signinterpretation), яка характеризується

взаємодією різних гіпотез водночас, поняття суб'єктності розуміємо як особливу форму взаємодії знакової наративної структури, семіозис.

Ключові слова: семіотика, наратологія, суб'єктність, інтерпретант.

Постановка проблеми. Розуміння «суб'єкту», як носія предметно-практичної діяльності та пізнання (індивідууму чи соціальної групи) в філософії тлумачиться як «джерело активності, спрямованої на об'єкт» [25, с. 661]. Класичне розмежування на суб'єкт та об'єкт трактує перше активним учасником процесу пізнання/діяльності, спрямованої на пасивний об'єкт пізнання. Саме таке розуміння цих понять притаманне матеріалістичній філософії, яка й до нині має свої осередки впливу в наукових теоріях. Однак, останні десятиліття наукового гуманітарного пошуку засвідчують зміщення акценту з матеріальної на духовну сферу аналізу, де суб'єктно-об'єктні відносини набувають форм семіозису і розглядаються як активні учасники процесу пізнання/діяльності.

Стосовно художнього дискурсу, йдеться про суб'єктність і суб'єктивізацію як про генетичні прояви особливостей мовлення індивідууму в процесі комунікації. Як зазначала Юлія Крістева [11, с. 11]: «Дискурс передбачає, насамперед, наявність мовлення суб'єкта через/посередництвом мовлення індивідуума. Застосування анонімної структури мови дає можливість суб'єкту трансформувати себе в дискурсі, який він транслює іншому (індивідууму). Таким чином, спільна для всіх мова в дискурсі стає засобом творення унікального повідомлення. Це повідомлення належить певній структурі даного суб'єкту, як специфічний «відбиток» на загальноприйнятій структурі мови. Не будучи свідомим цього, суб'єкт робить своєрідний відбиток в мові» (переклад наш – І. Л.). Таким чином, суб'єктність в гуманістичній лінгвістиці (18), з часом почала трактуватися як «інкарнація», або навіть «сприйняття», «відчуття» суб'єктів мовлення (speaking subjects). На сучасному етапі, суб'єктність сприймаємо як самовираження та представлення точки зору й перспективи суб'єкту мовлення чи наративного суб'єкту в не категоричній формі [5, с. 2].

Визнаючи суб'єктність іманентною властивістю мовлення як втілення характерних проявів мовця у перспективі, сучасна літературознавча наука водночас постає перед питанням розкриття сутності процесу утворення перспективи. *Актуальність* теми підсилюється й практично не вивченістю суб'єктності як засобу лінгвістичного аналітичного дослідження. Категорія «суб'єктності» немає окремого визначення в Міжнародній енциклопедії лінгвістики (the International Encyclopedia of Linguistics) (3), хоча її розглядають у рубриці літературної

прагматики, достатньо міцно сформованій школі наукової думки в західній гуманітаристиці. Не дивно, що саме в сфері літературознавства категорія суб'єктності отримала посилену увагу, з огляду на невластиве пряме мовлення персонажів, як прояв наративної суб'єктності. Водночас пропонований у цій статті підхід акцентує необхідність міждисциплінарного дослідження категорії «суб'єктності» не лише в межах літературознавчої науки, але в якості всеохоплюючого феномену сучасної епістемології пізнання.

Отже, **метою статті** є аналіз суб'єктності як категорії наративного дискурсу в руслі «натуралістичної» наратології. Об'єктом дослідження є сучасні підходи до визначення суб'єктності в когнітивній лінгвістиці, семіотиці та літературознавстві, а предметом аналізу – структурна організація категорії суб'єктності як категорії аналізу в наративному дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що категорія суб'єктності не є новим поняттям в гуманітаристиці, історія дослідження цього поняття в лінгвістиці межує з філософськими теоріями рефлексивності, дуальності, просторової ідентичності, само референції, тощо, яких об'єднує онтологічне, феноменологічне та семантичне розуміння суб'єктності як вираження точки зору [25].

Ключовим вихідним положенням до визначення суб'єктності в лінгвістиці слугує визначення Фінегана [5, с. 1], про те, що «суб'єктність це самовираження та репрезентація перспективи мовця або його точки зору в дискурсі». (переклад наш – *І. Л.*). Таким чином, за Фінеганом, три основні напрямки в лінгвістиці та прагматичі, де відбувається дослідження категорії суб'єктності такі:

- 1) перспектива локутивного акту як формування лінгвістичного повідомлення;
- 2) вираження афекту локутивного акту щодо твердження/пропозиції;
- 3) вираження модальності й епістемного статусу локутивного акту.

Дослідження категорії суб'єктності в руслі прагматики, часто поєднується зі вираженням ідентичності в часі та просторі, з вираженням граматичної категорії особових займенників «I» та «We», з психологічним проявом «self» як свідомого «я» та «я – іншого», як набути рефлексивну свідомість. Залучення до сфери аналізу вищезазначені категорії вимагає від дослідника врахування історичного корпусу значень та специфіки дослідження цих концептів в різних сферах гуманітарного знання. Застереження важливе хоча б тому, що історія дослідження спільних гуманістичних концептів може суттєво різнитися [8; 24]. Крім того, сучасні інтерпретації понять «self», «individuality» [див. 4; 6] тісно переплетені з антропологією, культурою, історією, новими формами знання та рефлексії, сприйняття та відчуття тощо. Вони лише підсилюють ефект розпорошеності предмету дослідження, доповнюючи семіосферу (термін Ю. Лотмана) та надмірно психологізуючи її.

Цитуючи вислів Бенвеністе [1, с. 226] «The language without the expression of person cannot be imagined», дослідники звертаються до граматики та семантики як основних проявів суб'єктності. Помітний внесок в дослідження граматичних структур та семантики належить Лангакеру [12–15], який зміг розкрити рівні суб'єктності в яких вплетені найбільш узвичаєні вирази, включно з еволюційно зміненими лексичними елементами, як наприклад дієслово «go» зі значенням майбутньої запланованої дії: e.g. I am going to visit museum today). Лангакер також

звернув увагу на об'єктивну та суб'єктивну організацію повідомлень у формуванні мовної перспективи, за умов наявності предмету спостереження (object), спостерігача (observer) і фону спостереження (background) [13]. Таким чином, суб'єктивність представлення предмету спостереження залежить від ступеня чіткості його фону спостереження (об'єктивованої реальності, т.б. ситуативного суб'єкту). Суб'єктність, за Лангакером, витікає з *асиметричності* двох складових концептуального відношення – суб'єкту (I/You) та об'єкту (It) шляхом рефлексії, проте це твердження призводить до делімітації різниці між «self» в якості об'єкту (It) та іншими об'єктами світу, які виступають у ролі об'єктів спостереження.

Не заперечуючи ідею Лангакера, залишається незрозумілим питання емотивного впливу на повідомлення, що, в решті-решт, змушує перспективу повідомлення рухатись, не залежно від статичності/динамічності самого об'єкта. Ochs and Schieffelin (1989) окреслили це поняття як «кордо-центричність мовлення», тобто емотивність, якою мовці наділяють свої повідомлення. Дослідженням емотивних функцій мови та їхніх референтних та конотативних функцій займалися в свій час Jakobson [9], Halliday [7], Lyons [17], та ін. Синтезуючи висновки з попередніх досліджень, Ochs and Schieffelin наголошують на фундаментальності людської потреби передавати та оцінювати почуття, настрої та ставлення:

< ... > languages are responsive to the fundamental need of speakers to convey and assess feeling, moods, dispositions and attitudes. This need is as critical and as human as that of describing events. Interlocutors need to know not only what predication a speaker is making [but also] the affective orientation the speaker is presenting with regard to that particular predication.

Ochs and Schieffelin [19, с. 9].

Емотивна складова суб'єктності знаходить свій вияв як на лексичному, так і граматичному рівні, включно з пара лінгвістичними феноменами: жестами, мімікою тощо [див. 20; 2].

При детальному розгляді останніх досліджень з філософії, лінгвістики та теорії наративу, поняття суб'єктності пов'язують із перспективізацією як іманентною властивості оповідного тексту. Розгляду цього аспекту було присвячено окреме наше дослідження [див. 16]. Попри той факт, що перспектива завжди належала до ключових наратологічних категорій, суб'єктність, як поняття наратологічного аналізу, безпосередньо вживається в якості допоміжного терміну для пояснення процесу фокалізації та утворення перспективи, суто в межах прагматичного підходу до аналізу наративного дискурсу. Зміна ракурсу дослідження з прагматичного аспекту на онтологічний з застосуванням методології семіотики може стати основою для новітнього погляду не лише на категорію перспективи, але й пролити світло на сутність процесу виникнення смислових відношень між різними суб'єктами наративного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістичній теорії, поняття суб'єктності розглядається з двох протилежних підходів: з позицій абстрактного об'єктивізму та індивідуалістичного суб'єктивізму [цит. за 22, с. 324]. Суб'єктність як категорія та предмет аналізу наявна лише в індивідуалістичному суб'єктивізмі, за участю мовленнєвого суб'єкту, який заперечується в абстрактному об'єктивізмі. Саме такі двовимірні моделі мови та мовця як об'єктів в лінгвістиці Сосюрра та дихотомна модель «мовець–слухач» у Хомського, виключають суб'єктність зі спектру досліджень. Менш критичне розмежування між мовою та мовленням

спостерігаємо у Якобсона [10], який розглядає мовну подію в якості ключового поняття, де мовець не лише бере участь в мовленні, але і в самому кодуванні повідомлення як такого. Незважаючи на прогресивність такого підходу, Якобсон у своїх висновках все ж таки покладається на чітке розмежування між мовою та мовленням, залишаючись в традиції структуралізму.

З провадженням поняття «висловлювання» (Бенвеніст, 1966), позиція мовця та його суб'єктності стало займати центральне місце в концепції мовлення. Розуміючи суб'єктність як здатність мовця репрезентувати себе в якості суб'єкта, Бенвеніст вважає її ключовою особливістю, «без якої мова не може існувати» [1, с. 290].

Визнання суб'єктності центральною характеристикою мови сприяло дослідженню суб'єктного дейксису (епістемічної модальності, часу, виду) [17, с. 102]. Суб'єктність інтерпретується тут як «певний спосіб в який природні мови забезпечують свою структурою та функціональністю реалізацію мовцем свого «я» та своїх ставлень та установок» [там само].

Пошук релевантної моделі мовної комунікації, де суб'єктність посідає провідне місце, привів дослідників до розуміння комунікації як особливого динамічного та діалогічного знакового процесу, запропоновано Ч. Пірсом (sign-centered vs. speaker-centered model) (див. рис. 1).

Рис. 1. Peirce's triadic sign

O – anobject, I – interpretant, R1 – representamen

Розуміння динамічності процесу інтерпретації знаків як семіозису, дозволило відійти від традиційного поділу на автора та реципієнта, так як знаки самі ставали рушійною силою (agency) [21, с. 327]. Автор і реципієнт (як традиційні назви) стають знаками, якісно схожими на лінгвістичні знаки. Завдяки Пірсу, суб'єктність як прояв «себе» теж розглядається як знак, породжений у процесі взаємодії з зовнішніми факторами, досвідом (experience).

За Пірсом, світ досвіду побудований на знаках, і тому досвід шукає поєднання свого досвіду з досвідом інтерпретанта аби пов'язати його з об'єктами досвіду. Так як реакцією на зовнішні чинники є певний процес розумового імпульсу й обґрунтування (reasoning), то життя теж постає процесом означування, притаманного людині як символу. А оскільки «людина – це думка, а думка – це символ, то і людина є своєрідним символом», робить висновок Пірс [21, с. 327]. Щодо знаку суб'єктність виступає певною реактивною реакцією на подразники з метою встановити узвичаєні знако-об'єктні відношення типові для мовних знаків. Звички, в свою чергу, теж виникають із знакової взаємодії та ґрунтуються на досвіді (Umwelt), який генерує опції сподівання, гіпотези (тобто *антиципацію*). Якщо ці сподівання на виправдовуються, процес абдукції починається з початку, що може, в перспективі, дати початок новій звичці (habit). Можемо припустити, що кількість циклів пов-

ної абдукції в генеруванні можливих сценаріїв може сягати n-ї кількості, тому лінгвістичні знаки зберігають певну гнучкість та відкритість, за умови що інтерпретант звертається до того самого об'єкту, що і репрезентамен (див. рис. 2).

Повертаючись до поняття суб'єктності як модусу, який характеризує здатність людини транслювати «себе» в наративі, Барбара Зонненхаузер пропонує модель семіозису, засновану на подвійній інтерпретації знаків, яку можна назвати *рефлексивною моделлю суб'єктності*, в якій інтерпретант виконує роль оглядача і виконує регулятивну функцію комунікативного процесу (рис. 2).

Рис. 2. Центральна роль інтерпретанта [21, с. 331]

Як видно на рис. 2., знаковий процес комунікації може продовжуватися за наявності Інтерпретанта, який продукує смислові гіпотези та здійснює моніторинг всього процесу як оглядач. Таким чином, процес комунікації, за Пірсовою моделлю, набуває цілеспрямованості та цілісності, а категорія суб'єктності реалізується рефлексивним генеруванням гіпотетичних смислів, які в Пірсовій моделі відповідають поняттю «свідомості», як зовнішнього регулятивного чинника.

Висновки. Підсумовуючи основні аспекти дослідження категорії суб'єктності, ключовою ознакою категорії є властивість відображати себе /«self» в мовленні, що характеризується динамічністю та рухливістю самої семіотичної структури, де наявний суб'єкт мовлення (speaking subject).

Констатуючи наявність категорії суб'єктності в методологічному апараті гуманітарних наук (філософії, психології, лінгвістиці, літературознавстві), огляд засвідчив необхідність детальнішого дослідження категорії суб'єктності в лінгвістиці. Натомість традиційно категорія суб'єктності стає предметом дослідження у прагматиці та риторичі тексту як мистецтва впливу на реципієнта. Трикомпонентна комунікативна модель, запропонована Ч. Пірсом, розкриває релевантні можливості застосування методології семіотичного аналізу до категорії суб'єктності, саме завдяки наявності знакової інтерпретації символів. Водночас запропонована модель інтерпретатора/споглядача (Барбара Зонненхаузер) продукує другий шар інтерпретації, необхідний для регуляції процесу знакового утворення між об'єктом та інтерпретантом, створюючи так звану рефлексивну модель семіозису. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі категорії суб'єктності із застосуванням методології семіотичного аналізу на матеріалі наративних художніх текстів.

Література:

1. Benveniste, E. (1971). *Problems in General Linguistics*, trans. M.E. Meek. Coral Gables, FL: University of Miami Press
2. Besnier, N. 1989. Literacy and feelings: the encoding of affect in Nukulaelae letters, in E. Ochs, ed., *The Pragmatics of Affect*, special issue of *Text* 9:69–92.
3. Bright, W. (1992). *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford and New York: Oxford University Press.
4. Elias, Norbert ([1987] 1991). *The Society of Individuals*. Oxford: Basil Blackwell.
5. Finegan, Edward (1995). Subjectivity and subjectivisation: An introduction. In *Subjectivity and Subjectivisation*, Dieter Stein and Susan Wright (eds.), 1–15. Cambridge: Cambridge University Press
6. Gergen, Kenneth (1991). *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York: Basic Books.
7. Halliday, M.A.K. (1975). *Learning How to Mean*. London: Edward Arnold.
8. Heelas, Paul & Andrew Lock, eds. (1981). *Indigenous Psychologies: The Anthropology of the Self*. London: Academic P.
9. Jakobson, R. (1960). Linguistics and poetics, in T.A. Sebeok, ed., *Stylein*
10. *Japanese Language*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamin
11. Kristeva, J. (1989). *Language the Unknown: An Initiation into Linguistics*, trans. Menke, A.M. New York: Columbia University Press
12. Langacker, R.W. (1990). Subjectification. *Cognitive Linguistics* 1:5-38.
13. Langacker, R.W. (1985). Observations and speculations on subjectivity, in Haiman, ed., *Iconicity in Syntax*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 109-50.
14. Langacker, R.W. (1993). Reference point construction. *Cognitive Linguistics* 4:1-38
15. Langacker, R.W. (1993). Universals of construal, in J.S. Guenter, B.A. Kaiser, and C.C. Zoll, eds., *Proceedings of the Nineteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, pp. 447-63.
16. Livytska, I. (2019). Пошук природи наративності в аспекті перспективізації. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.2.13>
17. Lyons, J. (1977). *Semantics*. 2 vols. Cambridge University Press.
18. Maynard, S. K. (1993). *Discourse Modality: Subjectivity, Emotion and Voice in the*.
19. Ochs, E., Schieffelin, B. (1989). Language has a heart, in E. Ochs, ed., *The Pragmatics of Affect*, special issue of *Text* 9:7–25
20. Peirce, Charles, S. (1967). Manuscripts in the Houghton Library of Harvard University, as identified by Richard Robin, *Annotated Catalogue of the Papers of Charles S. Peirce*. Amherst: University of Massachusetts Press. [Reference to Peirce's manuscripts will be designated MS.]
21. Sonnenhauser, B. (2008) On the linguistic expression of subjectivity: Towards a sign-centered approach. In *Semiotica* 172–1/4 (2008), 323–337. DOI 10.1515/SEMI.2008.102
22. Stein, D. & Wright, S. (eds.) (1995). *Subjectivity and Subjectivisation*. Cambridge : Cambridge University Press.
23. Triandis, Harry Ch. (1989). The Self and Social Behavior in Differing Contexts. *Psychological Review* 96, 506–20.
24. Zeman S. (2016). Introduction. In *Perspectives on Narrativity and Narrative Perspectivization* [Linguistic Approaches to Literature 21], N. Igl & S. Zeman. DOI 10.1075/lal/21
25. Философский энциклопедический словарь. Москва, 1983.

Livytska I. Subjectivity as object of linguistic analysis

Summary. Suggested paper goes in line with the research focused on immanent essence of narrative as a special mode of telling in the sphere of philosophy, theory of literature and linguistics. This paper reflects the growing attention in linguistics and related disciplines commanded by the centrality of the speaker in language. A series of studies on grammatical, diachronic, and literary aspects of subjectivity and subjectivisation, from a variety of perspectives including literary stylistics, historical linguistics, formal semantics, and discourse analysis. The paper looks at the role of the perspective of locutionary agents, their expression of affect and modality in linguistic expressions and discourse, and the effects of these phenomena on the formal shape of discourse. This paper demonstrates how deeply embedded in linguistic expression subjectivity is, and how central to human discourse.

Having in mind terminological apparatus regarding narrative construct accumulated by classical narratology so far this paper presents an attempt at complimentary study of subjectivity as a category of natural narratology. Therefore, semiotic foci of narrative communicative space, combining two-layers of narrative discourse correlating the processes of perspectivization in between the constellations of narrative space and recipient's consciousness.

Thus, the notion of subjectivity is set against the net of several interconnected theoretical approaches. The first one posits subjectivity as grammatical category for macro- and microstructure of narrative, in the framework of purely "linguistic" interpretation, focusing on linguistic peculiarities of narrative, on the one side, and "literary" holistic approach, treating fictional discourse as a sphere of subjectivity formation, on the other. The second approach views perspective as a sort of "mental construct", which is formed by the reader's consciousness in the process of text reading and perceived as a certain semiotic way of reality recreation.

The third aspect, originated in the German narratological school, positions perspective as a manifestation of the subjectivity as a key element of narrativity.

Based on the mentioned above aspects, subjectivity is seen in the paper as a dynamic category, given rise to a term "perspectivization", introduced by Sonja Zeman.

Analytic overview of key approaches dealing with subjectivity as a category showed dynamic nature of the object under consideration, which in its turn serves as a generator of semiosis in the discourse and fosters perspectivization, in terms of Zeman (25). Methodological framework constitute the main works on subjectivity scholarship of Jakobson, (1971); Benveniste, (1966); Lyons, (1994); Langacker, (1990); Finegan, (1995) and semiotic analysis of Charles S. Peirce, (1967); Barbara Sonnenhauser, (2008). Stating a triadic sign structure of communication (as a sign interpretation), which is characterized by the interaction of multiple hypotheses is simultaneously, where subjectivity arises as a specific form of mediation between the signs of the narrative structure, semiosis.

Key words: semiotics, narratology, subjectivity, interpretant.